

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Белей І.Л.

магістр,

*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ТЕХНОЛОГІЯ ОРНАМЕНТАЦІЇ КЕРАМІЧНОГО ПОСУДУ ЗУБРИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Проблема вивчення орнаментальних мотивів кераміки має важливе значення для встановлення різноетнічних впливів, культурних традицій, світоглядних уявлень та суспільної структури зубрицького населення. Простеження спільних та відмінних рис між способами орнаmentaції суміжних культур, дозволить визначити унікальні та схожі риси в декоруванні, простежити їх розвиток.

Для різностороннього вивчення орнаментів важливе значення має технологія їх нанесення. На даний час є багато досліджень, які відносяться до теорії та методики вивчення технологічного аспекту орнаmentaції. Це роботи таких спеціалістів як Ю. Герчук [5], А. Семенов [25], Ю. Кокоріна [18], В. Скарбовенко [26], І. Глушков [6; 7], І. Калініна [10], І. Рудковський [24]. Використовуючи їх напрацювання, можна спробувати зробити аналіз технології нанесення орнаменту на керамічний посуд зубрицької культури.

Дослідники виділяють техніко-технологічний напрямок у вивченні орнаментів на древньому посуді [3, с. 31-34], який включає аналіз форми робочого краю знаряддя, кінематику руху, спосіб роботи орнаментира і т. д.

Звертаючись до питання техніки нанесення орнаментів зубрицького посуду необхідно, для початку зазначити такий аспект, як склад тіста, оскільки він має безпосереднє відношення до формування декору. На початковому етапі розвитку зубрицької культури її населення користувалося ліпним посудом. З кінця II ст. н. е. паралельно з ліпним починають використовувати гончарний посуд. Це пов'язують з липицькими впливами, котрі були близькі до народів північних римських провінцій. Однак, слід зазначити, що він не зазнав широкого застосування [12, с. 71].

Ліпна кераміка зубрицької культури має переважно грубу фактуру, у тісті домішки шамоту, рідше піску. Поверхня в основному шерхувата, лощену поверхню мають лише миски, а рустовану – горщики [12, с. 75].

Гончарні посудини трапляються досить рідко (Підберізці – 2%, Сокільники – 4,8%). Вона виготовлена з добре очищеної глини і має лощену поверхню світло-сірого, рідше чорного кольору [12, с. 84].

Більшість посудин прикрашалася у верхній частині на вінчику, під вінчиком або над переломом стінок. Трапляються орнаменти розташовані в

придонній частині (засічки зроблені тріскою або відбитки трави). Ми пропонуємо розглянути декілька орнаментальних технік, які були більш характерними для носіїв зубрицької культури.

Пальцеві вдавлення. Вивчення різного роду відтисків на керамічних виробах допомагає з'ясувати окремі аспекти традиційно-побутової культури населення, яке їх виготовляло та використовувало [23, с. 93-95]. Пальцеві вдавлення по вінчиках не були випадковими і наносилися до випалу горщика з метою його орнаментатії. В даному випадку в якості орнаментира виступає власне палець майстра.

До декорування яке наносилося за допомогою пальця належать також *нігтеві вдавлення*. Прикладами можуть бути горщик з Сокільників [17, с. 46]. На цьому горщику нігтеві вдавлення розташовані в верхній частині посудини двома паралельними рядами. Вигин кожного з цих відтисків орієнтований в ліво. Це дозволяє стверджувати, що при нанесенні орнаменту майстер використовував великий палець правої руки.

Цікавим є оздоблення поверхні придонної частини посуду різносторонніми грубими лініями відоме нам з поселень в Линеві.

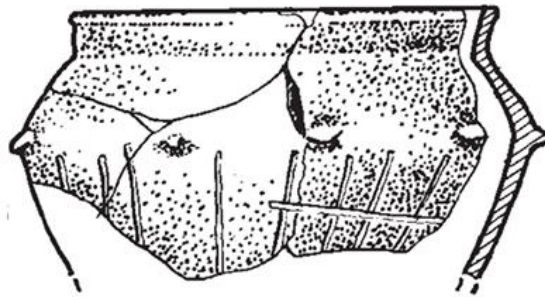

Рис. 2. Профільований горщик орнаментований вертикальними засічками з поселення зубрицької культури в с. Лине́в

Джерело: [12, с. 396]

М. Воеводський зазначає, що такий вид орнаменту зустрічається ще на неолітичному посуді і являє собою орнамент нанесений жмутом грубої трави, яка була затиснута в руці [2, с. 64]. Нам таке пояснення видається доцільним, проте, якщо розглянути декор горщика з Линева, можливим є його походження не як відбитка, а як прокресленого орнаменту. В якості орнаментира, в даному випадку виступає паличка або тріска. Однак, для обґрунтування цієї тези необхідно провести експериментальне дослідження.

В керамічному комплексі зубрицької культури трапляється орнамент у вигляді кружалець-ямок, від яких в обидві сторони проходять дві скісні врізні лінії.

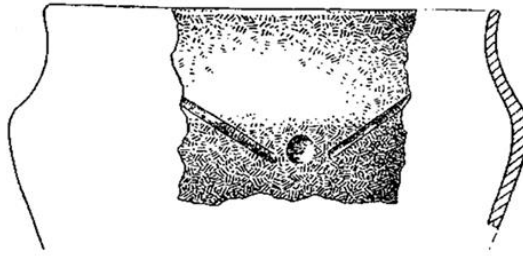

Рис. 3. Горщик з кружальцем ямкою до якого відходять врізні лінії з поселення зубрицької культури в с. Велика Слобідка

Джерело: [16, с. 53]

Дослідники вже давно помітили, що при нанесенні декору використовували різноманітні знаряддя (кістки тварин, пір'я, загостренні гілки, ножі і т. п.). Крім описаних вище дослідники виділяють і інші групи орнаментирів природного походження (амоніти, белемніти, кістки та щелепи тварин) [8, с. 42]. Враховуючи форму ямки, можна вважати що, скоріш за все вона була нанесена орнаментиром, робочий край якого мав циліндричну форму.

В літературі висловлювалося припущення, що ямковий орнамент повинен був сприяти меншому розтріскуванню посуду при просушці, і крім того, сприяти кращому прогріванню стінок. Однак М. Воеводський зазначив, що такий орнамент немає ніякого функціонального призначення тому, що він поширився на доволі незначній території [2, с. 73-74].

Одним з найпоширеніших в ареалі зубрицької культури є орнамент у вигляді косих насічок по краю вінець. Для прикладу можна навести горщик з поселення Городок I (Див. Додаток 4).

Рис. 4. Ліпний горщик з орнаментом у вигляді косих насічок з поселення Городок I

Джерело: [15, с. 37]

За типологією І. Глушкова на основі прийомів орнаментатії цей декор можна назвати насічкою (від слова сікти, різати) [6, с. 67]. В основному він розташовувався на вінцях посудини з нахилом у право. Скоріш за все, при його нанесенні в якості орнаментира використовувалося знаряддя з гострим робочим краєм. Ознакою цього є численні задирки по контурах орнаменту, які утворюються при застосуванні гострого інструмента [6, с. 66]. Цей прийом характеризується коротким, різким протягуванням інструмента, розсіканням глиняної поверхні. Як ми можемо помітити, в результаті його застосування один край насічки товстіший, а інший гострий.

В техніці оздоблення зубрицького посуду відчуваються кельтські впливи. Уламок горщика з Хріників прикрашений горизонтальними та вертикальними лініями, котрі обрамлені *пунктирними лініями* [12, с. 426].

Такий узор утворюється внаслідок штампованого способу орнаментатії. Застосовуючи штамп-колесо із невеликими зубчиками. Коли майстер прокочував штамп по поверхні горщика залишався характерний слід у вигляді пунктирної лінії [27, с. 352].

Е. Симонович зазначає, що така техніка використовувалася і в черняхівській культурі. При чому штампом-колесом наносилися в черняхівській культурі тільки пунктирні лінії, деколи ледве помітні, а деколи гострі зубчики вриваються глибоко в глину. Нерідко такий штамп черняхівці використовували доповнюючи інші прийоми орнаментатії. Аналогії такому штрихованому узору, як вважає Е. Симонович, можна знайти в кельтських орнаментальних техніках [27; 352-353].

Часто, серед пам'яток зубрицької культури трапляються орнаменти у вигляді *наліпного валика*. Валик, зазвичай, наносився на верхню частину горщика переважно під вінчиком. Такі наліпні валики розчленовувалися пальцевими вдавленнями або косими насічками за допомогою знаряддя, яке мало округлу робочу поверхню. Прикладом такого декору може бути горщик з наліпним валиком розчленований пальцевими вдавленнями з зубрицького поселення в Боратині [12, с. 99].

Орнаментальні композиції, які вивчають наліпний валик ще не були предметом окремого дослідження, однак деякі дослідники у своїх працях торкалися певних аспектів даної проблематики (Е. Черних, І. Константинов, О. Беликова) [28; 19; 1]. Загалом в літературі зазвичай просто згадується про наявність серед матеріалів тої чи іншої культури даного типу пам'ятників.

Цікавими є геометричні орнаменти зубрицької культури. Відомі знахідки з Підберізців [12, с. 280].

Горизонтальні хвилясті лінії, розташовані у верхній частині горщика, які обмежуються двома горизонтальними прямими лініями. Дуже часто вони виконані без збереження симетрії, хвилі не рівні відносно одна одної ні за висотою, ні за шириною. За класифікацією по способах орнаментатії такий узор можна назвати протягуванням [6, с. 66]. Спосіб руху інструмента без відриву від поверхні, з рівномірним натиском. Поверхня робочого краю орнаментира, скоріш за все, округла оскільки відсутні численні задирки, що мали би сформуватися при використанні гострого орнаментира.

Стосовно інструментів які використовувалися при нанесенні орнаменту, можна припустити, що обробка поверхні посуду могла здійснюватися способом простого згладжування шпателем або шкірою. При лошінні застосовувалися кам'яні та кістяні лошिला з тонкою формою робочого краю, враховуючи те, що лощені лінії є досить тонкими [9, с. 44].

Слід зазначити, що серед керамічного комплексу в Подністров'ї частіше зустрічається гончарна кераміка (Підберізці, Попівці), в той час коли на Волині знахідки гончарних посудин в горизонті зубрицької культури зустрічаються вкрай рідко. На думку Е. Симоновича гончарний круг прийшов до нас з

завойованих римлянами дако-гетських областей де ще були живі кельтські традиції [27, с. 353]. Цим пояснюється також побутування в ареалі зубрицької культури пунктирної орнаментациї, яку пов'язують з кельтською традицією.

В результаті нанесення орнаментів була змінена фактура поверхні горщика. Спосіб декорування з використанням різнокольорових фарб не трапляється зовсім. Імовірно, прокреслена лінія мала особливе магичне значення.

На основі вище сказаного, можна відзначити різноманітність способів нанесення орнаменту на зубрицьку кераміку. Однак, попри варіативність цих способів, простежується схожість традиції їх нанесення у зубрицького населення Подністров'я та Волині. Кожен з них має давні корені, які простежуються і в пізніших археологічних культурах.

Список використаних джерел:

1. Беликова О. Памятники Томского Приобья V-VIII вв. н. е. // Томск, 1983. – 244 с.
2. Воеводский М. В. К изучению гончарной техники первобытно-коммунистического общества территории лесной зоны Европейской части РСФСР // СА. М., 1936. – №1. – С. 51-77.
3. Волкова Е. В. Историко-культурный подход к изучению орнаментов на древней глиняной посуде // Керамика как исторический источник (подходы и методы изучения). Тез. докл. Всесоюз. науч. археологич. конф. Куйбышев, 1991. – С. 31-34.
4. Гей И. Орнаменты на керамике и отпечатки кончиков пальцев древних гончаров (историографический очерк) // К изучению историко-культурного наследия народов Южной Сибири. М., 2007. Вып. 5. – С. 12-26.
5. Герчук Ю. Структура и смысл орнамента // Декоративное искусство СССР. М., 1979. № 1. – С. 30-33.
6. Глушков И. Керамика как археологический источник // Новосибирск, 1996. – 328 с.
7. Глушков И. Уровни технологической классификации декора // Керамика как исторический источник // Тобольск, 1996. – С. 20-26.
8. Захожая Т. Орнаменты и технология нанесения узоров на посуде поселения Чилимка III // Экспериментальная археология. Тобольск, 1994. Вып. 3. – С. 42-51.
9. Илюшина В. Гончарное производство населения коптяковской культуры Нижнего Притобья // Вестник Томского государственного университета. История. – Томск, 2013. № 2. – С. 41-44.
10. Калинина И. Архаичные орнаменты (технология, целесообразность и семантика) // Керамика как исторический источник. – Свердловск-Куйбышев, 1991. – С. 34-35.
11. Калинина И., Устинова Е. Технологическая классификация орнаментов неолитической керамики Уральского региона // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – Л., 1990. Вып. 30. – С. 7-19.
12. Козак Д. Венеди // К., 2008. – 460 с.
13. Козак Д. Етнокультурна історія Волині // К., 1991. – 176 с.
14. Козак Д. Підберізіці – поселення пшеворської культури на Львівщині // Археологія. К., 1977. Вип. 23. – С. 71-78.
15. Козак Д. Поселення зубрицької культури Городок II на Волині // Археологія. К., 1999. № 2. – С. 93-105.
16. Козак Д. Поселення першої чверті I тис. н. е. поблизу с. Велика Слобідка на Середньому Дністрі // Археологія. К., 1988. Вип. 62. – С. 52-59.
17. Козак Д. Поселення пшеворської культури поблизу с. Сокильники // Археологія. К., 1983. Вип. 43. – С. 43-54.
18. Кокорина Ю. Морфология декора // М., 2007. – 200 с.
19. Константинов И. Ранний железный век Якутии // Новосибирск, 1978. – 128 с.
20. Недошивин Г. Орнамент // БСЭ. М., 1978. Т. 18. – 524 с.

21. Окунєва И. О валиковой керамики Притомья // Альманах современной науки и образования. Тамбов, 2007, № 7. – С. 132-134.
22. Онищук Я. Пам'ятка перших століть н. е. Попівці IV у верхівях Ікви // Наукові записки (ЛІМ). Львів, 1998. Вип. VII. – С. 186-199.
23. Пошивайло Б. До проблеми опису відтисків на глиняних виробах // Українська керамологія. Опішне, 2011. Книга III. Т. 1. – С. 93-95.
24. Рудковский И. В. Термины в археологической орнаментологии // Вестник ТГПУ. 2010. Вып. 9. – С. 132-137.
25. Семенов С. К изучению техники нанесения орнамента на глиняные сосуды. // КСИИМК. 1955. Вып. 57. – С. 137-144.
26. Скарбовенко В. О структурных уровнях в орнаменте (применительно к задачам дескриптивного анализа) // Керамика как исторический источник. Свердловск-Куйбышев, 1991. – С. 85-87.
27. Сымонович Э. Орнаментация черняховской керамики // Материалы и исследования по археологии СССР. М., 1964. № 116. – С. 270-361.
28. Черных Е. Проблема общности культур валиковой керамики в степях Евразии // Бронзовый век степной полосы Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1983. – С. 81-99.

Мелешко Я.Г.

студент,

*Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького*

БИТВА ПІД ЖОВТИМИ ВОДАМИ

До однієї з найвидатніших битв українського козацького війська в ході Визвольної війни відноситься битва під Жовтими Водами 1648 року. Це була перша значна перемога повсталих козаків у ході визвольної війни українського народу першої половини XVII століття.

Покинувши під зиму Чигирин, Б. Хмельницький потайки вирушив на Січ. З ним були ще: його син Тиміш, реєстровий сотник Бурлай та охорона – усіх коло двох десятків кінних. 25 січня запорожці на чолі з Богданом Хмельницьким вдало нападають на урядову залогі біля острова Хортиця, більша частина реєстровців перейшла на бік запорожців. Полковник Гурський з драгунами втік до Крилова, втративши понад 30 чоловік убитими.

У січні – березні 1648 року, проголошений гетьманом на Січі Б. Хмельницький, розпочав бурхливу підготовку до війни з Річчю Посполитою за відновлення козацьких прав і уклав стратегічний союз із Кримом. У квітні того ж року великий коронний гетьман М. Потоцький, фатально недооцінивши сили ворога послав на приборкання повстанців частину реєстрових козаків (до 3,5 тисяч) на чолі з кумом Б. Хмельницького полковником реєстровців М.-С. Кричевським на човнах Дніпром. Вони мали з'єднатися біля Кодака з мобільним авангардом, який рушив Саксаганським шляхом 21 квітня під проводом сина гетьмана Стефана Потоцького (його метою була глибока розвідка і розгром, як вважав його батько, ще невеликих сил повстанців).